

Névtanóra a középiskolában

1. Ismeretes, hogy a tananyagcsökkentő rendelet megengedi, sőt lehetővé teszi olyan tudnivalók közlését is, melyek valahol a szükségesség peremén az általános műveltséghez tartoznak, s melyekkel — az utasítás szerint — jó, hogyha a tanulók legalább egyszer találkoznak.¹

A névtan kérdéseivel foglalkozó óra egyaránt besorolható a „tájékoztató anyag” nevű csoportba — s ez esetben a főnév tanításakor, a kijelölt olvasmány kiegészítéseként kerülhet sor rá² —, vagy néhány vonatkozása miatt a stíluselemző órák közé is emelhető, természetesen mindkét esetben mint kötelező tananyagon kívüli fejezet. Sajnálatos, hogy a névtan ismertetése a középiskolában nem nyert még polgárjogot, holott az 1938-as első nemzetközi onomasztikai kongresszus óta fejlődését világszerte — így Magyarországon is — élénk érdeklődés kíséri.³ A magyar névkutatás első nagy periódusát ugyan — gondoljuk a kolozsvári nyelvészek működésére⁴ — az 1940-es évek második felében pangás, visszaesés követte, s majd csak az 1958-as első magyar névtudományi konferencia után következett be újból fejlődés. A fellendülést tanúsítja egyrészt a kutatók s a publikációk számának jelentékeny megnövekedése, az anyaggyűjtésbe bekapcsolódók széles tömege és a nevek világával foglalkozó könyvek kelendősége.⁵

A nagyközönségéhez hasonló eleven érdeklődés zsi bong a tanulók körében is. Kíváncsiságukat motiválja a személyes érdekelttség — saját nevükről is szó eshet —, aztán az újdonság ingere s nem utolsó sorban az a kialakult szokás, hogy minden osztály egy kicsit névteremtő — bece- és ragadványneveket kedvvel osztogató — közösség is. Akár e vidor és találékony névadományozás számbavételével s megbeszélésével, akár a keresztnévek jelentésének — s így részben történetének —, valamint bő választékának ismertetésével, akár az életből vett példák vagy olvasmányélmények felhasználásával exponálunk, mindegyik egyaránt alkalmas bevezető a kérdéskör áttekintéséhez. Bármely oldalról is közelítsen a tanár, mindenképpen gazdag

¹ Tananyagcsökkentés a gimnáziumban. Magyar nyelv, Bp., 1973, 4.

² Magyar nyelvtan a gimnáziumok I. osztálya számára. Bp., 1965, 86—7.

³ KISS LAJOS: Az európai névtudomány fontosabb eredményei. In: Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Bp., 1969. Nyelvtudományi Értekezések. 70. sz. (A továbbiakban e sorozat: NyelvtudÉrt.) Bp., 1970, 16—26.

⁴ B. GERGELY PIROSKA: Módszertani észrevételek a személynevek szinkron vizsgálatához. Magyar Nyelvjárások, 1968, 3.

⁵ Például: KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa* első kiadása 1967-ben 3850, harmadik kiadása 1973-ban 14 000 példányban jelent meg.

lehetőségeket aknázhathat ki. A problémák felvázolása, a figyelem-felhívás már önmagában is olyan érték, melynek ösztönző ereje később is gyümölcsözhet. Ugyanis a meghatározott — s remélhetőleg nemsokára körültekintően átértékelt, helyesbített s néhány ponton célszerűen kibővített — tananyagmennyiség szilárd elsajátíttatásán kívül a nyelvre figyelő attitűd kialakításán kell fáradoznunk nyelvtanórán. Csak így lehet remény arra, hogy — leszámítva a néhány magyar szakos továbbtanulót — meg ne szakadjon, illetve abba ne maradjon az anyanyelv törvényeinek tanulmányozgatása. Mert csak e vizsgálódó, a nyelvi jelenségekre felfigyelő magatartás szavatolhatja a helyesírás, a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség, valamint a stílusigényesség folytonos gyarapodását. S a nyelvvvel bibelődő természet kifejlesztéséhez, a fürkésző kedv felszításához feltétlenül hozzájárulhat a névtannal való ismerkedés is.

E dolgozat, mint sajátos jellegű kísérleti óráról — illetve órákról — készített beszámoló nem törekedhetett teljességre: nem érinti a földrajzi nevek problematikáját, nem terjeszkedett ki az irodalmi névadás, a bece- és a ragadványnevek tárgyalására sem, de még az órai megbeszélés tárgyául választott kereszt- és tulajdonnevek-nél is — főként irodalmi példatár segítségével — csupán jelzi a kérdéskör színes gazdagságát. A hatás elmélyítésének célzata határozta meg e választott módszert, ugyanis, mivel ez az anyag a tanulók otthoni felkészülésének részévé nem tehető, az emlékezetbe vésődésről főként az élmény kezeskedhet.

2. A névtanóra (órák) a negyedik osztályban, a stilisztikai jellegű feladatokhoz kapcsolódott. Kései ugyan a műsorra tűzés, de így az első három év utalásainak értékesítésére, illetve némi összegzésre is lehetett törekedni, hiszen a névtan kérdései közül eddig már sok minden szóba került. A leíró nyelvtan tanításakor például többek között az, hogy a tulajdonnév és köznév között nincs éles határ (pl.: *sarkcsillag, pokol, az Árpádok, a Hunyadiak* stb.), hogy a tulajdonnévnek nemcsak személyazonosító jellege van, hogy a tulajdonnév köznévvé válhat (*Herkules, Júdás, Mars, Cupidó*), hogy a jelentésváltozás a helyesírásban is tükröződhet (*háryjánosok, hitlerek, Isten, isten*; a jassznyelvben: *pali*, vagy a nő értelemben használt *ludmilla, szonya*⁶ stb.), hogy a tulajdonnév és köznév nyelvhelyességi problémát is adhat (*Bogárt—bogarát, de Molnárt—molnárt*), s végül szó esett arról is, hogy igen sok személynév került be a szólások és a közmondások közé (pl.: *Tudja Pál, mit kaszál; Él, mint Marci Hevesen; Könnyű Katit táncba vinni; Kapkod, mint Bernát a mennykő után; Bekukkant, mint Bolond Istók Debrecenbe* stb.).

Irodalmi órákon pedig hallottak írói álnevekről (pl.: *Sajó: Jókai, Akakij Akakijevics; Arany János, Himfy: Kisfaludy Sándor* stb.), névmagyarosításról, illetve választott írói nevekről (*Schedel: Toldy, Petrovics: Petőfi, Zeigler: Gárdonyi, Hagymássy: Tolnai* stb.), más önkényes névmódosításról (*Honoré Balzac: Honoré de Balzac*, vagy ellenkező tendenciaként: *Jókay: Jókai* stb.), névlatinositásról (*Janus Pannonius, Méliusz Juhász Péter* stb.), ragadványnevekről (az általános iskolában

* SZÜTS LÁSZLÓ: Szóalkotásmódok a jassznyelvben. NyelvtudÉrt. 58. sz. 314.

tanított Móra-novellában olvastak *Földnélküli János*ról: „ez nem olyan szép név ugyan, mint *Gomborrú Habók Fügedi* vagy *Laskafülű Csonka Keserű*”; a házi olvasmányának kijelölt „Kiskunhalom”-ban pedig Nagy Lajos hősről: „*Kara Szabó János* egyik nevezetes figurája a falunak, mert megrögzött borivó, az orvos szerint krónikus alkoholizmusban szenved. A falusiak szerint a *Részezes Szabó*”,⁷ tehát itt a ragadványnév kiszorította az örökölt név első tagját), az irodalmi névadás különböző változatairól (pl.: *Perföldy*, *Tallérossy Zebulon*, *Plankenhorst Alfonsine*, *Tímár Mihály*⁸ stb), s ezeken kívül más problémák is szóba kerültek (pl.: *Taksony* és *Bontó vármegye*, *okatotáia* stb.), így nem ismeretlen előttük a névtan témaköre, meg aztán mint említettük, az egész kérdéskör közkedveltséget élvez, s szinte hogy úgy mondjuk: benne van a levegőben.

3. Órán kiinduló pontként az az Arany-idézet szolgált, melyből a megbántott Gyöngyvér fájdalmas sikolya — „Ilda, kaján Hilda, kegyetlen Krimhilda!” — halatszik. Annak idején a stíluselemzés tisztázta, hogy a Krimhilde név magyaros beceneve a kicsinyítő képzős Ilda alak. A befogadás jeléül Gyöngyvér kedveskedve szólította így sógornőjét, de ahogy a nevezetes jelenet fényében beelátott lelkébe, úgy fordult s idegenedett el tőle; s ezt nemcsak a jelzők megválasztása, hanem a névváltoztatás is kifejezésre juttatta. A sebesen lezajló lelki folyamatot, azt a radikális érzelmi fordulatot, hogy ezentúl egy egész világ választja el őket, s mindörökre idegenek maradnak egymásnak, az ösztönösen kiejtett és egyre idegenszerűbb alak — Hilda, Krimhilda — jelzi leghívebben. A felidézett elemzés néhány egyszerű tanulság levonására szolgált. Először arra, hogy van magyaros és nem magyaros hangzású név, függetlenül a szó eredetétől, hiszen például a német Ildikó név is beilleszkedett a magyar névrendszerbe, nem is beszélve már az említett Ilda alakról. Aztán: számolni kell azzal, hogy manapság a névkészlet rohamos felduzzadása idején is előbb-utóbb számtalan idegen név fog a sűrű használat folytán magyar hangzatúvá válni, hisz a ma emberének általában tetszenek az idegen, kevésbé hagyományos nevek; a népszerű személyek, táncdalénekesek, filmsztárok nevei hódítanak nemcsak a fővárosban, hanem még vidéken is,⁹ sőt ott talán még jobban. Elég egy tekintet a választható nevek listájára — érdemes bemutatni egy fejezetet, például az *sz-szel* kezdődő lányneveket¹⁰ — máris konstatálható, hogy jónéhány, eddig csak külföldön használt keresztnév lép, illetve lépett elő a magyar utónévrendszer tagjává s ezek idő jártával mind gyakoribbá válhatnak. Világos a példából az is, hogy a becéző alakváltozatok folytán ki-ki több névvel rendelkezik, s ezek közül mindig az aktivizálódik, mely a megszólított jellemének, a beszélő lelkiállapotának, illetőleg a kettejük közti viszonynak leginkább megfelel.

⁷ NAGY LAJOS: Kiskunhalom. Bp., 1962, 31.

⁸ KOVALOVSKY MIKLÓS: Az irodalmi névadás. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. sz. Bp., 1934.

⁹ GRÉTSY LÁSZLÓ: Utóneveink hangulati változásai. NyelvtudÉrt. 70. sz. 162.

¹⁰ LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. Bp., 1971, 106—8; RUFFY PÉTER: Minek nevezzetek. Magyar Nemzet. 1968. okt. 27.

Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a neveknek hangulatuk van, s ez befolyásolja használatukat. Az Anna névnek például rengeteg becéző alakja ismeretes (Anus, Anuska, Nina, Ninus, Kisanna, Kisó, Anikó, Annis, Aniskó, Annók, Annos, Anuca, Anicska, Panna, Panni, Annica, Annaka, Annoka, Annuca, Annuska¹¹ stb.), de természetesen a becézés nélküli forma is tetszhet, Kosztolányi például azt írja: „Én az Anna nevet régóta szerettem. Mindig a mannát hozta eszembe, azonkívül egy kacér és nagyon nőies föltételes módot is”. Rajongását regényében szétosztotta hősei között: „Anna — ismételte Vizyné, s a puha kedves nőnevet rokonszenvesnek találta”, „Anna — mondta még egyszer, s a szó megnyugtatta, úgy hullt rá, mint valami fehér, mint a manna”. Jancsi úr is halkan ismételte „a legszebb női nevet, melyben az örök ígéret van, kacér, föltételes módban”.²² De ellenszenvet is válthat ki egy-egy név: a most idézett Édes Anna például, „amikor egy reggel meghallotta, hogy az urat Kornélnak hívják, érezte, hogy ezen a helyen nem bírja ki sokáig”.¹³ A faluról származó Annának idegenszerűnek tűnt a szokatlan, azelőtt talán nem is hallott, furcsa név, s a nem valami kellemes hangkombináció is rossz sejtelmeket ébresztett benne. A nevek, illetve a becenevek kialakításában ezért játszik szerepet a zeneiségre s szép hangzásra való törekvés. Krúdy egyik hőse elégikusan emlékezik a régi dallamos, csilingelő lánynevekre: „Csilla, Tilla, Milla, Lilla, Lalla: ezek a női nevek voltak divatosak az én időmben — már egy Bellával is alig találkozhatni!” A másik szereplő is nosztalgiával emlegeti: „Nálunk Melláni, Rozáli, Karolli, Loncilli és hasonló járta”.¹⁴ A divat felkaphat neveket: olykor zeneiségük, édeskés érzelmességük, előkelő csengésük, akár egyéb ok miatt is, s hódításának még az öröklődő szokás is képtelen ellenállni. Diadalmaskodhat a névnaphoz való igazodáson — mert régebben, különösen sok gyerek esetén a megkeresztelt többnyire azt a nevet kapta, amely névnapon született —, sőt a századokon át uralkodó, sok helyütt ma is érvényesülő névörökítő hagyományon is, pedig ez a gyakorlat főleg vidéken áthághatatlan konvenciónak látszott.¹⁵ Híven mutatja ezt egy szellemes Gárdonyi-regényrészlet. Az egyik szereplő — felesége szülése előtti órákban — toporogva fel-alá járva, izgatottan várta a telefonjelentést, s az örömhír vétele után dagadó kebelével, büszkén jelentette az egybegyűlt baráti társaságnak: „Fiam van! Ifjabb Imrefi Dezső megérkezett”. Ám a vigadozás közben újból csörög a telefon, s az ámuló apa megtudja, hogy ikrei születtek, s hogy a második újszülött is fiú. A barátai mulatozva ugratják: „Hát a neve? Az most már legifjabb Imrefi Dezső lesz?„ A vidám kacagás közben harmadszor is „csirinkel” a telefon, s a megrettent

¹¹ SZABÓ T. ATTILA: Kisanna, Kisó. Magyar Nyelv 1944, 374—7; KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: Személyneveink 1500-tól 1800-ig. NyelvtudÉrt. 28. sz. 59—60; SZABÓ T. ATTILA: A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században. NyelvtudÉrt. 59. sz. 29—33; HAJDU MIHÁLY: Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben (1870—1900). Magyar Nyelvjárások 1969, 69.

¹² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Édes Anna. Bp., 1968, 118; Uő.: Ábécé. É. n. 149.

¹³ Uő.: Édes Anna. Bp., 1968, 63.

¹⁴ KRÚDY GYULA: Vallomás. Bp., 1963, 247.

¹⁵ HAJDU MIHÁLY: A magyar keresztnév-választás fontosabb tendenciái 1770—1970 között. NyelvtudÉrt. 83. sz. 184—7.

apának nevetve jósolgatják, hogy biztosan világra jött „a harmadik Imrefi Dezső”, a „legeslegifjabb”¹⁶, de az apa nagy megkönnyebbülésére másról szolt a telefon-üzenet. A mulatságos anekdota szemléletesen példázza, hogy mennyire szeretne gondoskodni az ember neve fenntartásáról.

Ám a két névadási indítékon kívül más okok is hatnak. A nevezetes tényezők közül nem lehet kirekeszteni a vallás befolyásoló erejét sem. Erdélyben például az egy Isten hívők (unitáriusok vagy más néven antitrinitáriusok, illetve szombatosok vagy Kemény Zsigmond szavával: a rajongók) ószövetségi neveket adtak gyermekeiknek, s e szokásukhoz nagyrészt a mai napig ragaszkodnak. Csodálkozva állapította meg erdélyi utazásakor Kazinczy is, hogy „itt az Ádámok, Mózesek, Ábrahámok Sámuelek, Dánielek, Simonok, Rebekák és Ráchelek, Judithok és Eszterek folyó nevek; sőt a mi nálunk példátlan, vannak itt Ábelek is és Timotheusok”.¹⁷ Természetesen csak a híresebb és az „Ur-kedvelte” embereknek, nem pedig a gyilkos Kainnak nevét választották a „rajongók” utódai. Mintahogy a keresztények is szívesen adták gyermekeiknek az apostolok és szentek — kivéven az „Istenanya”: Mária — nevét mert ez utóbbi felvétele tabunak, illetve szentségtörésnek számított hosszú évszázadokon át.¹⁸ A sznob hajlongás is szülhet névdivatot: Krúdy például olyan magyarázatot fűz egyik hőse nevéhez, hogy „Valériának hívták, mint minden nőt, aki számítani akart valamit az életben, amikor Mária Valéria volt Ferenc József kedvenc leánya”.¹⁹ Persze, a középrétegeknél ez egészen párját ritkító eset, bár hasonulni, előkelősködni vágyók mindig akadtak, mégis tipikusnak inkább az mondható, hogy minden társadalmi osztálynál kialakult bizonyos névadási szokás, amelytől a többség alig-alig tért el. Például volt olyan időszak, mikor előkelőbb, úriasabb hangulata volt a László névnek, emiatt az alsóbb néposztályok idegenkedtek is tőle. Kitészik ez Mikszáth egyik figurájának, Disznósy uramnak elégedetlen dörmögéséből; bizony mogorván dohogott, mikor Borly Lászlót lakatos-inasnak kellett fölvennie: „— Rossz név, — mondotta elégedetlenül —, nem lakatosnak való. Miska, Gyurka a lakatosnak való név, László nevű lakatost az öregapám se ösmert, talán nem is lehetséges, de azért meg lehet próbálni”.²⁰

Nem mondható rossz megfigyelőnek Disznósy uram. Elég átnézni a Kálmán Béla közölte névstatisztikákat, s meggyőződhetünk belőlük, hogy a 18. században egy olyan vidéki városban, mint Debrecenben az óriási többséget kitevő reformátusok között gyakoriságát tekintve a 3., illetve a 7. helyen áll a Mihály és a György név, a László pedig csak a 19. helyen. A 19. század hetvenes éveiben aztán Mihály és György az 5., illetve a 15. helyre került, a László pedig nagy ugrással feljött a 12.

¹⁶ GÁRDONYI GÉZA: Szunyoghy miatyánkja (In: Ábel és Eszter. Kisregények. 1905—1913). Bp., 1968, 252.

¹⁷ KAZINCZY FERENC: Erdélyi levelek. Bp., 1880, 152.

¹⁸ BÜKY BÉLA: A fővárosi keresztnévadás hatóerői. NyelvtudÉrt. 26. sz. 13—4.; Uő.: Keresztnévadási szokások Budán 1470—1541 között. NyelvtudÉrt. 70. sz. 144.

¹⁹ KRÚDY GYULA: A madárijesztő szeretője. Bp., 1964, 379; l. még BÜKY BÉLA: A fővárosi keresztnévadás hatóerői. NyelvtudÉrt. 26. sz. 32.

²⁰ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A vén gazember. Bp., 1959, 17.

helyre; diadalútja tovább tartott, közvetlen a felszabadulás után már a 2. helyet foglalta el, a Mihály és a György névviselő pedig lecsúszott a 14., illetve a 16. helyre. Ezt a fejlődési vonalat igazolják a nagyobb névanyagot felölelő statisztikák is.²¹ A név különleges voltát annak köszönhetette, hogy egy ideig csak egy társadalmi rétegben volt honos, s ritka voltával kitűnt a közönségesen használt nevek közül, de aztán használata mind inkább társadalmasodott, s végül országosan is az első helyre került.

Hogy egy családon belül is többfajta indíték szerepelhet a névadásban, példa rá az egyik Jókai-figura: Tallérossy Zebulon esete. Dicsekedve meséli, hogy „Furcsa neveik vannak kisasszonykaimnak: soha se nem tudok egészen megtanulni. Már neveikben benne van historicum datum, mikor születtek (Felesígem nagyon olvasot asszonyság . . .). Mikor legnagyobbik kisasszonykám születése neki, akkor volt görög amazon: teczik tudni, Spatar kapitány leánya, Chariclea nagy celebritas, ki sorba kifúrta török hajókat maga”, „Második leánykam neve Karolina Pia: hiszen akkor hazasodta fölséges urunk, annak tiszteletére. Harmadik kisasszonykam Adalgisa: akkor jatszottak először Normat pesti theatrumban, felesígem látott azt — lozsibul. Negyedik kisasszonykam mikor megérkezte, akkor volt bolond világ, az a Palaczký, teczik tudni? No nalunk is volt egy kis híre: hát a negyedik leánykamat azért hínak Libussanak. No biz azt sajnalok; de már nem levehetem rula. No de most mar, hogy bebizonyítsuk jó hazafisagunkat, a legutolsó kisasszonykamnak atunk igazan magyar nevet: Bendeguzella, híres magyar vezir után.”²²

Látható, hogy a törekvő mulatságos felvidéki uracska, illetve az „olvasot asszonyság” egyaránt megy a történelmi s irodalmi hírességek után, hódol a felséges császári udvarnak, de nem zárkózik el a hazafias mozgalmak hatása elől sem; igaz, némi ügyel-bajjal, mert a szláv nemzetiségi mozgalmak vonzását a magyar világ fel-támadása idején szeretné feledtetni egy ősmagyar csengésű névvel. A Bendegúz férfi nevet nem annyira latin módra, mint inkább Dugonics s a korabeli magyar szokás nyomán — kissé erőszakolt — női névképzővel látta el, hogy a ríktó névvel ország-világ előtt bizonyíthassa a jó magyarságát. A felfelé törekvés mellett beleszóllhat a névadásba a titkos reménykedés is: a szülők néha azért fordulnak a különleges névhez, mert gyermeküknek („Nem Messiás-é minden újszülött?”) szebb sorsot, jobb életet áhítanak. Mint ahogy Krúdy egyik alakja élete válságos órájában borongva gondolta: „Hiába kereszteltetett az apám a ritkaságos Ulrik névre, hogy ne érjen közönséges halál, mint a Jánosokat, Mihályokat, Pistákat”,²³ most mégis úgy nézett ki, hogy elérte a csúf halál, azaz a közönséges nevű emberek végzete.

De az utalás már átvész a névmágia s a névtabu világába, ama korszakba, amikor a gonosz szellemektől s ártó démonoktól óvakodva a gyermeknek álcázó, megtévesztő fedőneveket adtak (pl.: *Nemél*, *Nemvaló* stb.). De milyen az élet; a babonás kor tova-tűntén sem avult el az őrizkedésnek efféle különös módja, csak persze földibb, vaskosabb realitás-jelleget öltött. A Habsburg-uralom ama szakaszában, mikor már a kato-

²¹ KÁLMÁN BÉLA i. m. 45., 47., 49., 55.

²² JÓKAI MÓR: A köszívű ember fiai. Bp., 1926, 106—7.

²³ KRÚDY GYULA: Utolsó szivar az Arabs Szürkénél. Bp., 1965, I, 408.

nai behívók szétküldése járta, némely szülő, hogy megmentse fiát a hosszas szolgálatlaltól, a valót eltitkolva a fiúgyermeket leánynévre kereszteltette, akin aztán esetleg egész életében rajtamaradt a megtévesztő név. A külön törtérikat élvezettel figyelő Mikszáth éppen egy ilyen fura helyzetből adódó s fantáziát gyullasztó félreértést rajzol humorosan az „Ott alszik a Marcsa is” c. novellájában. E történet is sejteti, hogy nem mindennapi esetek adódhatnak a nevek világában. Kisfaludy Károly születésekor az anya meghalt, s az apa állítólag ezt mondta, amikor fia világra jött: „kárval születél, kárhozott légy, Károly legyen a neved”.²⁴ A komor s elkeseredett névadás ellentétéül hadd idézzük azt a szeszélyes borszerető embert, aki mindhárom gyermekének olyan nevet választott, melyben megtalálható a bor szó, így lett a nevük: Gábor, Borbála, Tibor.

A különleges névadási típusok között is feltűnő József Attila keresztnevének története. Édesanyja a szülés előtt álmában intést kapott, hogy „a fiút nevezze Attilának, mert híres ember lesz belőle”. A név annyira szokatlan volt, hogy Öcsödön el se hitték, hogy ilyen név egyszerű ember gyermekénél lehetséges, s a történelmi hírességű nevet elvetve csak Pistának szólították, de a gyermek tudta, hogy ő „Attila.”²⁵

Olykor a nyelvésztétika is beleszólhat a névadásba: Kunszery Gyula ily megfontolással jóhangzásra törekedve nevezte el fiát Gábornak,²⁶ s valóban a Kunszery Gábor név változatos magán- és mássalhangzóival illetve azok arányos elosztásával, sőt szótagszáma miatt is kedvesen hangzik a fülnek. Mikszáth is olykor cirkalmas név-törtérikával lepte meg olvasóit. Magyarázatot sem kíván, hogy Magyarországon minden nemes tartózkodott az őtestamentumi Izsák, Izráel név fölvetelétől, így az arisztokrata Kopereczky-család is, annak ellenére, hogy egy különös végrendelet folytán fényes vagyon nézett volna e keresztnev viselőjére. De később, amint tapasztalták, hogy „erősen mozogja a föld”, azaz lassanként kicsúszik a lábuk alól a talaj, két kézzel kaptak az addig megvetett ajánlat után, és sorjában minden Kopereczky-család az első fiút Izsák Izráel névre kereszteltette, sőt a ravaszabbak a másodiknak „fordított” nevet — Izráel Izsák — adtak, reménykedve, hátha rájuk mosolyog a szerencse, s elnyerhetik a majorátust. De a várományosok felnőve szégyellték a feltűnő utóneveket, s ezért rendszerint csak rövidítve (I. I.) írták le, s e tetszetősebb alakot aztán úgy ejtették ki, hogy két *i*, azaz *kéti*, sőt hovatovább nagybetűvel írták,²⁷ s így barátságos becéző képzőnek is lehetett gondolni azt az *i*-t a névvé avandzsált rövidítés végén. A többszörös kényszerűség szülte ezt az ötletet megoldást, s az olvasó a találékony-ság láttán még némi elismerést sem fojthat el magában; mindenesetre a külön törtérik híven példázza a kapott név megjavításának szándékát.

4. A névváltoztatás általában nem ítéltető el, elvégre mindenkinek joga van a ráruházott s neki nem tetsző nevet elvetni, s helyette mást felvenni; erre a törvény is

²⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Ábécé. É. n. 169.

²⁵ KOVALOVSKY MIKLÓS: Az író és a nevek. NyelvtudÉrt. 70. sz. 170—1.

²⁶ KUNSZERY GYULA: A névadás nyelvésztétikai szempontjai. NyelvtudÉrt. 70. sz. 355.

²⁷ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A Noszty-fiú esete Tóth Marival. Bp., 1960, I., 21.

módot ad, akár a családi, akár az utónévről van szó.²⁸ Legfeljebb csak az hívja ki ellenzésünket, ha kirívó elkülönözési szándék, felsőbbrendűségi törekvés lappang a névcseré mögött. Azon még csak mosolygunk, hogy a „Csongor és Tündé”-ben Tünde szolgálója a pórias Böske nevet a dallamos Ilma névre cserélte föl, mert a választott név selymes könnyedségével, tündéri hangzatával jobban illett „új beosztásához”, mint az előző parasztos ízű becenév. De akadtak ennél visszatetszőbb változtatások is. Volt olyan korszakunk, mikor a külföldiek majmolása elegáns viselkedésnek számított; nem arról van szó, hogy igyekeztek az idegen neveknek a magyar megfelelőjét megkeresni, ha lehetett, lefordítani, mint például Eugént Ödönnek mondták, bár az 1830-as évektől kezdve az Ödönt már az Edmuddal azonosították,²⁹ (ez az ingadozás adta Jókainak az ötletet a végzetes, helyesebben: az önfeláldozó névcseréhez);³⁰ inkább az vallott szolgálalkúságra, hogy egyesek annyira hódoltak a divatnak, hogy még a keresztnévüket is idegenre cserélték át, mint tette azt az „Egy magyar nábob”-ban báró Málnay, aki az alantasabb társadalmi osztályok közt kedvelt György név helyett George névvel kezdett büszkélkedni. Jókai kellően hangsúlyozta is, hogy „nem György”, s jóadag malíciával fűzte hozzá: „kellemetes ember”.³¹

Hasonlóan járt el Ambrus Zoltán egyik alakja, a pénzarisztokrata Berzsenyi báró is, aki a felvett s jó magyar hangzású Berzsenyi név tőzsomszedságában különösen idegenszerűnek, zsidósnak érzett Jakab nevet még hivatalos okmányokon is Jacques-nek, Erzsébet lánya pedig az előkelő hangulatú Elzának kezdte nevezni magát. A névcserét azonban nem úszták meg minden bosszúság nélkül: népszámlálás lévén a hivatalos összeíró a bejegyzett idegen neveket szabályszerűen az eredeti alakra javította, s az aztán végképp kihozta sodrából az előkelősködő bárónét, s gúnyosan ajánlgatta, hogy másik lányának, Blankának a nevét pedig javítsa át „Fehérnyé”-re. De itt magyarításra nem volt szükség,³² mert a Blanka név használata — akárcsak manapság — engedélyezett lévén semmiféle akadályba nem ütközött.

Nagyzolási hóbort is kiválthatja az idegen név erőltetését. S ez a mánia olykor meglepő formát ölthet: a külföldi nevet nem az úr hordja, hanem cselédjének kell viselni, hogy olyan látszat támadjon, mintha a gazdának költséges fényűzésre, drága külföldi alkalmazott tartására is telne, nem is beszélve arról, hogy egyúttal az igényesség pózában is tetszeleghet, hogy nem adja alább annál, amit az úri sikk megkövetel. Csapiczky is, az elszegényedett sárosi nemes vendéglátás idején merő flancból libériába bűjtatta udvaros cselédeit, hogy azok mint előkelő komornyikok szolgáljanak fel asztalánál. Természetesen ilyenkor a Janó név helyett a hivalkodó Jean megszólításra kellett hallhatniuk. „Üzemzavar” esetén aztán kijárt a szidás: „No, mit báméskodol? — fakadt ki éktelen dühvel Csapiczky. — Hát nem mondtam már,

²⁸ LŐRINCZE LAJOS: Névtudomány és államigazgatás. NyelvtudÉrt. 70. sz. 331—2; SZÜTS LÁSZLÓ: Az újabb névváltozások nyelvészeti tanulságai; uo. 189—92.

²⁹ LADÓ JÁNOS: i. m. 174., 201.

³⁰ JÓKAI MÓR: A köszívű ember fiai. Bp., 1926, II., 182—3.

³¹ JÓKAI MÓR: Egy magyar nábob. Bp., 1925, II., 96.

³² AMBRUS ZOLTÁN: Munkái IV. Berzsenyi báró és családja (Tollrajzok a mai Budapestről). É. n., 133—4; KÁLMÁN BÉLA i. m. 49.

hogy te vagy a Jean? — Szegény Janó, majd a föld alá süllyedt, dacára a szép strimp-
lis uniformisának, zavarában, szégyenletében.”³³ Azért csattant fel oly élesen a meg-
kopott Csapiczky, mert Janó tévesztése folytán kiderülhetett a való, az, hogy fenn
az ernyő, nincsen kas, hogy csak szemfényvesztés a bőséggel való hivalkodás. Lát-
szólag Csapiczkyhez hasonlóan „lopta meg” a külföldi név fénylő auráját a szelíd
Móra Ferenc is, mintha a talmi csillogással szegényes háza fényét kívánta volna emel-
ni. De mint a rövid eszmefuttatásból azonnal kitetszik, csupán a kesernyés önirónia
űzte itt játékait: „Trude nem Alsó-Stájerből került hozzánk, hanem Alsó-tanyáról,
és nem is Trudénak hívják, hanem Máriának, de ha már ilyen előkelő helyen esik róla
szó, hát miért ne uradzanánk vele egy kicsit? Neki nem árt az, nekünk meg használ.
A nemzet is örül neki, mikor látja, hogy így fest a magyar író otthonában”.³⁴ A Mária
név elterjedése — mint utaltunk rá — csak az újabb időkben figyelhető meg, de ekkor
nagy népszerűsége tett szert, s így megszokottá mindennapivá sokasodott; emiatt
kétségtelenül imponálóbb volt az idegen név, mert olyan benyomást keltett, mintha
társalkodónőről, Fräuleinről, német nevelőnőről lenne szó, aki pedig ezt a luxust
megengedheti magának, annak nem megy rosszul a sora, annak bőven van kidobni
való pénze. A keresztnév tehát hangesztétikai élményeken túl azzal is hat, hogy fény-
kört sugároz, hangulatokat kelt, s különféle képzeteket ébreszt, előkelősít vagy népiesít.

5. A névhangulat lehetőségeit aknázza ki a rengeteg becenév is.³⁵ A variációkban
gazdag készlet megengedi, hogy a megszólításban a beszélők jelleme, a köztük levő
viszony, sőt a pillanatnyi szeszély, indulat, lelki állapot is tükröződjön. Mikor Tóth
Mihály Noszty Feri álnokságáról s Mari reagálásáról akart szót ejteni, a beszélgetést
hivatalos hangon, jéghidegen így kezdte: „Egyre felelj nekem, Mária...”, s csak a
megnyugtató válasz után lett Mari újból „édes leányom”,³⁶ azaz Mari. Persze a be-
cézés, mely gyermekkorban szinte kötelező, később bosszantóvá és idegesítővé is
válhat. Mennyire ingerelte például Joó Györgyöt Lieb úr kedveskedése, hogy ügyet
sem vetve felnőtt voltára, egyszerűen csak Gyurinak titulálta, holott faluhelyen — lé-
vén az kedvelt lónév — még kisgyermeket se igen neveztek így. Háborgott is magában
eleget: „Nézek körül, ki az a Gyuri, mert minálunk nem szokták Gyurizni még a kis-
gyerekeket se, hanem megadják a nevét, de az a Lieb úr azt hitte, én csak akkor értem
meg, mit mond, ha ő nagy bizalommal engem Gyurinak szólít”. Később is, bár nem
akart civódni, folyton dohogott: „Nem szerettem, hogy én már mindig csak Gyuri
legyek neki...”.³⁷

Ugyanígy irtózott Nyilas Misi is a túlzott becézéstől, amit az Orczy-házban hal-
lott látogatásakor: „Bébuci!... Már hallotta ma délután egypárszor, de eddig nem
űgyelt rá: Bébuci!... Mégcsak az kellene, hogy őt is így nevezzék valahogy otthon”.³⁸

³³ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A gavallérok. Bp., 1958, 198—9.

³⁴ MÓRA FERENC: Georgikon. Nádi hegedű. Bp., 1959, 223.

³⁵ HAJDU MIHÁLY: Magyar becézőnevek (1770—1970). Bp., 1974.

³⁶ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A Noszty-fiú esete Tóth Marival. Bp., 1960, 221—2:

³⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: A boldog ember. Bp., 1957, II., 35., 39.

³⁸ Uő.: Légy jó mindhalálig. Bp., 1963, 60.

A felnőtté érés elismerésének egyik külső jele, hogy a kicsinyítő-kicsinylő becézést egyre inkább elhagyják. Mikor a „Kiskunhalom”-ban az ifjú Szabadi Sanyit le-tartóztatták és elvitték a csendőrök, az író így folytatja az elbeszélést: „A Sándor meg — most már nem is Sanyi. . .”,³⁹ nyilván azért mert e tragikus mozzanat nagykorúsította az addigi ifi legényt. Persze, akadnak szeleskedő, szeleburdi fiatalok, akiknek örökké csínytevésen s komédiázáson jár az eszük, úgy hogy komoly hangzású név semmiképp sem passzol egyéniségükhöz. Ilyen volt Liszner Vili az „Aranysárkány”-ban, s mikor Novák tanár úr hosszú kínos csönd után ezt mondta: Liszner Vilmos, „enyhe derűtség suhogott át az osztályon, melyet Novák nem értett. — Nem Liszner Vilmos volt az, hanem Liszner Vili, a Vili. Ki nevezi azt Liszner Vilmosnak?”⁴⁰ Hisz olyan volt a megjelenése, ügyetlen és mókázó a fellépése, hogy komoly névvel elképzelni sem lehetett, csak ezzel a derűs becenévvel. Közismert figura, eredeti jó pofa volt, kuncogást épp az váltott ki, hogy méltóságteljes, hivatalos néven szólították. Olyan vidámító fogalommal vált lényé, mint Keék Imréné a „Rokonok”-ban, aki kapaszkodó természetét tréfás, bohókás kedélyével ellensúlyozva mindenkit megnyert, s így őt is így módon emlegették: „Imrike, Keék Imrike, az Imrike”.⁴¹ Mindkét esetben sokat mondó rendellenesség a nyelvi törvény ellenére kitett határozott névelő, mely nemcsak közkedveltségüket jelzi s nemcsak azt, hogy fölösleges a vezetéknevű kitétele, mert az identifikáláshoz elegendő a becenév, hanem azt is, hogy nevük már szinte fogalommal — azaz köznévvé — vált, ezért is bírja el, sőt vonzza a határozott névelőt. Keék Imrike olyan benyomást kelt, hogy örök ifjú marad, megőrzi fiatalos életvitelét és becenevét, bár jól bújtatott karrierizmusa más fejlődési irányt is megenged. Nem valószínű, hogy oly bohém kedélyű maradjon, mint a mulatozó gazdag földbirtokos Kárpáthy János, aki még vénségére se komolyodott meg. Mivel folyton tréfán járt az esze, sehogysen illet hozzá a János név, mindenki szemében az maradt, aki volt: Jancsi úr. Egymás között is így emlegették, legfeljebb kiegészítették társadalmi rangjának kijáró címével, mely aztán így hangzott: ónagysága méltóságos Jancsi úr. A tekintélyes cím és a hangulatos becenév e szokatlan párosítása humoros szituációkat produkált. Piros pünkösdi napján a pünkösdi király választására készülődve Varju András esküdt hivatalos méltósággal fordult a kastély előtt ácsorgó emberekhez, de már az első szavaknál belegabalyodott mondójákába: „Fölkelt-e már a nagyságos Jan—Ján—Jancsi úr?”⁴² Úgy illet volna, hogy a komolyabb János urat mondja — ezért javította ki először magát —, de aztán újból elharapta a szót, mert a Ján kezdetű név oly idegenül csengett fülének, hogy hirtelen visszatért a megszokott, még az ifjúkorból származó elnevezéshez. Megérezte, hogy a Jancsi úr a fiatal urat helyettesítő, tehát méltán megtisztelő cím, a János úr titulus pedig — ilyen hatalmas földesúrnál — szinte csúfolódás számba megy. Valóban, a névtulajdonos jelleme és a névhangulat

³⁹ NAGY LAJOS i. m. 160.

⁴⁰ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Aranysárkány. Bp., 1961, 108.

⁴¹ MÓRICZ ZSIGMOND: Rokonok. Bp., 1955.

⁴² JÓKAI MÓR: Egy magyar nábob. Bp., 1925, I., 115.

között az egyik esetben nincs ellentmondás: az örök ifjú Kárpáthihoz illt a fiatal hangzású név, mert viselkedésmódját, lényét találóan fejezte ki.

Más szituáció fordul elő Kosztolányi regényében, hol a megvénült, csúnya lány a szülők a hajdani becéző dallamos nevén Pacsirtának szólították. Még akkor is, mikor már e név visszatetszően hangzott, sajnálatot, megrökönyödést keltett, mert az üde, trillázó hangulatú becenév még inkább észrevétette a szomorú jelent s a kilátástalan jövőt.

6. A vezetéknévvel foglalkozó óra is egy elemzés felelevenítésével indult. „A walesi bárdok”-ban a névismétléssel — „Montgomery a vár neve | Hol az nap este szállt, | Montgomery a vár ural Vendégli a királyt” — azt jelezte a költő, hogy Wales földjén e família a törzsökös őslakó, mindenki más — tehát a hódító angol király is — csak jöttment, betolakodó, idegen. Az ősi szokás szerint ugyanis vagy a település, a vidék kapta a tekintélyes földesúr nevét,⁴³ vagy a megtelepült családot nevezték el a birtoktest neve után. Az ilyen családnevek az ódontság, a régiség hangulatát hordozták, akár képzőtlenül (pl.: Montgomery vagy nálunk: Gara), akár *-i* képzővel ellátottan mutatták a helységnevet. Ebből az *-i*-ből alakult ki nálunk a nemesi *-y*, mely az apanevekből lett vezetéknév (eredeti formája a Péterfia-típus) *-fi* szócskájában is jelentkezett (pl.: Péterfy, Dessewffy stb.); érdekes azonban, hogy ez a szokás Erdélyben nem honosodott meg. Olyan nevek tanúsítják ezt, mint például: Báthori, Bocskai, Hunyadi, Rákóczi, Teleki, Wesselényi⁴⁴ stb. Ez az írásmód jól jött Aranyak, mert híres művében — bár a Toldiak régi nemesek voltak — a viszonyok jármát lerázó „pórsuhanc” nevét nem kellett *-y*-nal írni, ami a nép sorsát és felemelkedését jelképező műben mégiscsak zavaró lett volna. Hisz Toldi a népesség háttérbe szorított királyfiaként küzdi fel magát az őt méltán megillető helyre: nemes és kitaszított, kiváltságos és elnyomott egyszerre, s éppen e kettősség adott alapot Petőfinek az ingerkedő, tréfás kérdéshez: „Pontiustól Pilátushoz lóttamfutottam Toldiért (vagy Tholdyért?), míg megkaptam”.⁴⁵ A népi hőshöz kétségtelenül jobban illt a *-h* és az *-y* nélküli dísztelen — népiesebb vagy erdélyesebb — alak.

Az eddigiek is jelzik, hogy a név nemcsak identifikáló, azonosító eszköz, hanem egyben — ha másodlagosan is — szélesebb hírértékű:⁴⁶ azt is jelzi, hogy az egyed a létezők mely nagyobb csoportjába tartozik, tehát a névnek nemcsak denotációja, hanem konnotációja, együttjelző funkciója is van. A név mindig eleme valamely névadási rendszernek, tehát többek között embert is mond, esetleg kikövetkeztethető belőle nemzetisége, neme: férfi-e vagy nő, sőt olykor a család múltjára, rangjára is utalhat, bár itt még kellő óvatossággal is majdnem elkerülhetetlen a tévedés a név-

⁴³ KÁLMÁN BÉLA i. m. 37.

⁴⁴ L. KÖVÁRI LÁSZLÓ: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvárott, 1854, 28, 49, 121, 210, 232, 254. stb.

⁴⁵ PETŐFI SÁNDOR levele Arany Jánoshoz. ÖM VII., 67.

⁴⁶ MARTINKÓ ANDRÁS: A tulajdonnév jelentésánához. Pais-Emlékkönyv. Bp., 1956, 189—95; BALÁZS JÁNOS: A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. Általános Nyelvészeti Tanulmányok I., Bp., 1963, 41—52. SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tulajdonnév jelentésánához. NyelvtudÉrt. 70. sz. 302—7.

változtatások miatt, de az sem mellékes, hogy a névnek hangulati tartozéka is van. A tulajdonnév tehát több attributumot hordoz jelentésében, mint csak a csoportfogalmat kifejező köznévi, a név így a leggazdagabb tartalmú nyelvelemek egyike.⁴⁷ A nagy, a történelmi nevek hordozóit különben nimbusz övezte; az utódok, a családtagok s olykor a honfiak is büszkén emlegették a dicső elődöket, akik az ismeretlenség homályából törtek fel (érdemes idézni Walter Scottot: „A Waverley nevet választottam hősem számára, ezt a szeplőtelen nevet, amely csengésében nem hordoz se jót, se rosszat, kivéve azt, ami majd olvasás közben rátapad”).⁴⁸ s karddal, tollal vagy építő békés munkával szereztek maguknak, családjuknak, esetleg nemzetüknek is hírnevet.

Az ilyen nagy múltú patinás név ragyogott és vonzott, ezért is törekedtek megszerzésére egy időben a névváltoztatók. Lényegében idegen tollakkal büszkélkedtek, és sok esetben be is mocskolták annak a tisztaságát. Ez a hamis és kétes értékű ékeskedés, e hivalkodás megütközést keltett, íróink ezért is csúfolódtak annyit e veszélyes páváskodáson. Több mint bosszantó, hogy Ambrus Zoltán egyik méltatlan hőse a jól csengő Berzsenyire magyarosította nevét, Mikszáth pedig a közhangulatnak is kifejezést adva a „poraiból megelégedett” szigeti hőst döbentti meg azzal, hogy Zrínyi Mór hivatalnok jelentkezett nála: „— Hogyan?! — kiáltott fel megütközéssel. — Hiszen a Zrínyiek kihaltak és a Mór név nem is volt szokásos a családban. — Oh, kérem — szólt a kis emberke nyájas vigyorgással, a kezeivel vastag óraláncába kapaszkodva —, én csak fölvettem ezt a nevet. — Zrínyi lábával toppantott és indulatosan mondá: — Hát akkor menjen ki tüstént és tegye le.”⁴⁹ Azért háborodott fel annyira Zrínyi, mert haramia-dolognak tartotta, hogy a holtak nevét elszedjék, csak azért, hogy azok az élőknek kamatozzanak. Lopásnak, orzásnak minősítette ezt a cselekedetet, s tagadhatatlan, hogy hasonló névátvételek a közvéleményben is visszatetszést szültek. A mai rendelkezések lehetetlenné is teszik az effajta visszaélést, mert nem engedélyezik a védett történelmi nevek felvételét.⁵⁰ Viszont — mint utaltunk már rá — engedélyezett minden más névcseré: mindenki jogosult a neki nem tetsző névtől törvényes úton megszabadulni. Elvégre miért cipelje bárki magával egy egész életen át a megunt, keserűséget szerző vagy egyenesen gyűlöletes vezetéknevet. Hogy milyen nyomasztó és deformáló lehet egy név viselése, szellemesen mutatja be Mikszáth „A vén gazember” c. regényében: Disznósy uram beszédmodora azért vált komikusan erőltetetté, hogy feledtesse csúnya nevét. Vendégét például ekként üdvözölte: „Szívemből épülök látásának körülményein és mikéntjén”.⁵¹ Mikszáth magyarázólag hozzáfűzte: „igen finom beszédű vala a neve végett. Meg akarta mutatni a világnak, hogy ha Disznósy is, azért nem disznó.”

⁴⁷ NÉMETH GÉZA: MNy. II., 128.

⁴⁸ WALTER SCOTT: Waverley vagy hatvan évvel ezelőtt. Bp., 1958, 19.

⁴⁹ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Új Zrínyiász. Bp., 1957, 101.

⁵⁰ LŐRINCZE LAJOS: Névtudomány és államigazgatás. NyelvtudÉrt. 70. sz. 331.

⁵¹ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A vén gazember. Bp., 1957, 101.

Mikszáth derűs túlzásában van igazságmag, mert akad olyan ember, akit örökös en irritál, zavar az örökölt családi név, s szeretne helyette más, kevésbé feltűnő vagy akár közönséges névre szert tenni.

7. De másfelől az a tény sem hagyható figyelmen kívül, hogy némely vezetéknev megterheltsége szerfölött nagy. Az 1966-os budapesti telefonkönyvben például 22 hasábnyi *Nagy*, ugyanannyi *Kovács*, 20 hasáb *Szabó*, 18 hasáb *Tóth* stb. családnév található. A *Nagy* vezetéknevek között 106 *László* fordul elő, s emellett még *Nagy Lászlónék* is szerepelnek,⁵² s nyilván rengeteg *Nagy László* nem rendelkezik telefonkészülékkel. Végiggondolva, hogy országosan mily rengetegen hallgathatnak e névre, érthetővé válik Kosztolányi tűnődése s elégedetlensége. Az 1924-ből való „Appendicitis” c. novelláját azzal kezdi: „Hősöm neve ez: Kovács János. Sietve említem ezt meg, mielőtt szólnék róla. A lak- és címjegyzékben legalább kétszáz embert találunk hasonló névvel. Ha elgondoljuk, hogy ezeknek az embereknek semmi közük már a pörölyhöz, az üllőhöz, s a kovácsmesterség egyéb kellékeihez, nem értjük, miért ragaszkodnak úgy a nevükhöz, melyben valami végtelen szomorúság, a nyelv fantázia-szegénysége nyilvánul meg. Az én emberem története is — azt hiszem — összefügg a nevével.”

A szürke, hangulattalan név a novellában valóban egyszerű, mindennapi embert takar; de hát ez az összefüggés — bár az író jellemzőnek találja — korántsem törvényszerű: éppen a novella tanúsága szerint ez az Akakij Akakijevics-féle középszerű jellem lázadó, tehát egy kicsit rendkívüli egyénné válik. Igaz, lázadása megfontolatlan s így bukásra ítélt, akárcsak a „Tragédiá”-ban a Kis Jánosé, de az elvetélésre ítélt, illetve helytelen útra siklott rebellis szándék a tudatlanságának, az ösztönéletének s a felvilágosodatlanságának, semmint „közönséges”, fantáziátlan nevének a folyománya.

A „nomen est omen” mondás ellenére az ilyen fénytelen név nem végzetszerű determináns, sőt sarkallhat az ismeretlenség, a „névtelenség” homályából való kiemelkedésre is: persze a másik oldalon esetleg oly viselkedésre is készíthet, hogy beszenyezetlen maradjon a „megaranyozott”, jó csengésű, történelmi név. Van abban valami, hogy a név kötelez. Jókai Anna írja, hogy nevére felfigyelve mindig kíváncsian fordultak felé: „Jókai, lássuk, mit tudsz!”⁵³ A leszármazottban — mint például Kosztolányinál — folyton ott lappangott az örök kérdés: „mit izennek énnekem (a Kosztolányi-csontok?” Természetesen itt a névazonosságon kívül a vérségi kötelék is hatott: hiszen „Ők a gyökér a mélybe lenn) a messze nyugalomba”,⁵⁴ aki pedig az örök üzenetet kutatja, az a sarjadék. A származástudat tehát belejátszik (belejátszhat) az utód életébe. Éppen ezért — bár kétségtelenül a nyelv fantázia-szegénységét hirdeti a sok azonos név — majd mindenki ragaszkodik az apai névhez, ha csak valamilyen különös ok nem bírja rá a változtatásra. Legfeljebb az azonosítás

⁵² LADÓ JÁNOS: Az utónév-szabályozás és a társadalom. NyelvtudÉrt. 75. sz. 91—2.

⁵³ JÓKAI ANNA visszaemlékezése

⁵⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ Összegyűjtött versei. Bp., 1973, 330.

megkönnyítése végett úgy segítenek magukon, hogy kiírják — ha van — mindkét utónevüket, esetleg az egyiket rövidítve, (pl. Molnár F. János), sőt azt is megtehetik, hogy szuverén módon betoldanak (betoldhatnak) egy-egy megkülönböztető jelet, s e korrekció aztán eligazítja az olvasót a nevek dzsungelében.

8. Az említett nevek szapora előfordulása az eredetre is fényt vet. Az alkalmi nevek kialakulása, illetve a megnevezés huzamossága, majd végleges megszilárdulása idején — az átmeneti időszak a XVII. század elejéig számítható — a vezetéknevek harmadik nagy csoportja a foglalkozást, tisztséget, vagyoni helyzetet, származást, testi-lelki tulajdonságot és még számtalan más feltűnő jellegzetességet jelölt. Ugyanaz a név tehát már eleitől fogva tömegesen jelentkezett, s így ugyanabban a városban vagy faluban élő több családnak lehetett azonos vezetékneve. Ha némelyek igyekeztek is eltitkolni az idegenek előtt mesterségüket — mint arról Bornemissza Péter már 1578-ban hírt ad: „Sokszor az mi tisztünket, nemzetünket, szüleinket szégyeljük, az varga, szücs, borbély, pap, deák, prédikátor, kapás, szabó nevet eltitkoljuk, és ami nem mi tisztünk, amihez semmit nem tudunk, azt tetetjük”.⁵⁵ —, a helységbelieket meg nem téveszthették, s az elnevezésük, ha csak el nem költöztek, hagyományossá vált. Az állandósulást több ízben az is elősegíthette, hogy a fiak nemcsak apjuk származását, vagyonát, foglalkozását, hanem esetleg testi vagy lelki tulajdonságát is örökölték. Idők folyamán aztán a népszaporulat, illetve jónéhány más nevezetű család kihalása következtében e családnevek előfordulási aránya tetemesen megemelkedett.⁵⁶ S most ott tartunk, hogy valóban időszerű lenne változatosabb vezetéknevek elterjesztésére törekedni, de ki az, aki különösebb ok nélkül megválna az apai névtől. Változtatgatásra akad ugyan példa, főként az idegenes vagy csúnya hangzás, valamint a csúfolódásra alkalmat adó jelentés vagy egyéb ok miatt is, de e néhány esettől eltekintve inkább a művészi pályára lépőknél vált szokásossá — kisebb-nagyobb mértékben — jól csengő új név választása. Közbevetőleg legyen mondva, régebben oly hiedelem is volt, amely szerint a név megváltoztatása a személyiség megváltozásával jár együtt.⁵⁷ Végző soron ezért kaptak új nevet a pápák, a fáraók, esetleg a királyok, amikor elfoglalták trónjukat, a szerzetesrendbe vagy akár a szabadkőműves páholyokba lépők is, bár ez utóbbiaknál a titkosságra törekvés fő szerepet játszott. Igaz, ezek keresztnevek voltak, de mintegy helyettesítették a vezetéknevet, mert az azonosításhoz elegendő volt a sorszám és a választott név (mint például: XIV. Pius).

Az új névvel jelentkező művészek is kifejezésre kívánják juttatni, hogy új szakasz kezdődik életükben. Persze a név megválasztásában rendszerint ügyelnek a jóhangzásra, olykor túlságosan is. Krúdy egyik hőse, Andrásfy úr „egyenként silabizálta a céduláról a színészek neveit: Mórfoki... Bácsbodrogi... Szép-Juhász... Barlangligeti...”.⁵⁸ Jól látható a vonzó hangulati hatásra való számítás, de így egymás mellé

⁵⁵ SZÉKELY GYÖRGY: Középkori kézműves foglalkozások és családnevek kialakulása. NyelvtudÉrt. 58. sz. 210.

⁵⁶ Hollandiában van így.

⁵⁷ MARIO PEI: Szabálytalan nyelvtörténet. Bp., 1966, 241.

⁵⁸ KRÚDY GYULA: A madárijesztő szeretője. Bp., 1964, 310.

téve az „ősmagyar” csengésű neveket, feltűnik keresettségük, megszerkesztettségük, sőt érzelgősségük. Ez a romantizáló, túlzó szokás nem is maradt sokáig divatban. Mintahogy az azelőtti, az idegen-majmolás is szerencsére csak átmeneti jelenségnek bizonyult. A Nyugat-imádás abban is megnyilvánult, hogy a keresztneveket idegen alakban s a magyaros sorrendtől eltérően használták, azaz a vezetéknevekből utóneveket csináltak. Akadt néhány főúr, aki a külföldi szokáshoz idomulva „megfordított” névvel büszkélkedett, mint Jókainál gróf Karvay, aki annyira francia-rajongó volt: hogy „nem is lehetett őt képzelni máskép, mint így megfordított névvel: Louis Karvay”.⁵⁹ E mániával szinte duplán megtagadta magyarságát. Ismeretes, hogy minden európai nép — még nyelvrokonaink is — a keresztnévet teszik az első helyre; ennek a magyarázata pedig mindössze az, hogy a családnév a jelzőből alakult ki, a jelző pedig a jelzett szó után következett, így a névsorrend törvényszerűnek mondható. Hogy nyelvrokonaink is követték a számunkra és számukra is különös sorrendet, az a huzamos idegen hatásnak tudható be. De azért nem mi vagyunk az egyetlenek a világon, kik ilyen ellentétes, „kiütköző” módon viselkedünk: rajtunk kívül például a japánok is a magyar sorrendet követik.⁶⁰ A személynévet ők sem a családnév előtt tüntetik fel, hanem utána, így a keresztnév náluk is utónév; ezért emlegethetjük például Szato Eiszakut Szato néven.

9. A nevek világában egyébként sok furcsaság adódik: néhány különlegesség bemutatása fűszerezi, további élménnyel dúsítja az órát. Már az is érdekes, vitatható kérdés, hogyan nevezzék az asszonyokat: a négyféle mód közül — Török Pálné; Török Pálné Pándi Anna; Törökné Pándi Anna vagy T. Pándi Anna és végül Török Anna — melyik váljék általánosan elfogadottá.⁶¹ Eddig ugyan főként a második változat volt közkeletű, legfeljebb olyan kivételek akadtak, hogy a feleség házához költöző szegényebb, jelentéktelen férj esetén egyes vidékeken a nőt a férjhez menetelük után is általában leánykori nevükön szólították.⁶² Bár olykor a férj, ha jó családba nősiült, szinte maga dicsekedett a jó partival, az előkelőbb rokonsággal, mint Mikszáth hőse, a nagyerejű Mácsik, akinek a felesége nagy famíliából származott, emiatt ő maga hívta állandóan leánykori nevén feleségét. „Nem láttad Laczkó Anna? Mindig odatette a Laczkó nevet is az Annához, mintha nem is név lenne az már, hanem rang.”⁶³

Olykor a versben a név feltűnő elhelyezése is jelentőséggel bír. Arany írja: „Tenger sok éve immár, hogy Bolond / Istók felől kezdetem éneket”. Ezzel a különös formulával „mintha azt akarta volna mondani: én bolond! vagy: Bolond fővel kezdetem éneket. . .”⁶⁴

⁵⁹ JÓKAI MÓR: Egy magyar nábob. Bp., 1925, II., 96.

⁶⁰ DR. BÖLÖNY JÓZSEF: A Nobel-díjak átadásához. Magyar Nemzet 1974. dec. 29.

⁶¹ KÁLMÁN BÉLA i. m. 70—1.

⁶² LŐRINCZE LAJOS: Szempontok és adatok személynéveink újabbkori történetéhez. Magyar Nyelvjárások (Debrecen), 1951, 72.

⁶³ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Nemzetes uraimék. Bp., 1956, 112.

⁶⁴ VARGYAS LAJOS: A költői nyelv hangtanából. Magyar Nyelvőr, 1963, 53.

De további elgondolkoztató példák is sorolhatunk fel. Némely név szokatlanságával vagy kacskaringós hosszúságával lep meg. George Sand egyik hősnője, Consuelo így mutatkozik be: „Nekem idegen, nehezen ejthető nevem van”,⁶⁵ Kemény Zsigmondnál pedig az egyik szereplő teljes neve a következő: Sankansakhanrah Telhat Almalek vagyis doktor Justus Amadeus Teniente de Sacovido”. Hozzá is teszi, hogy „egy hosszú című semmi vagyok, s nevemnek fele komoly, fele pedig komikai hangzatú”.⁶⁶ Mulattató, elmés szójátékok készítésére is alkalmas némely név. Móra Ferenc korán felfedezte, hogy vezetéknévéből kiolvasható az *amor* szó;⁶⁷ Napóleon nevéből pedig két-két betű elhagyásával egy egész görög mondat ügyeskedhető össze: *Napóleon poleón león ón*, ami azt jelenti, hogy Napóleon népének oroszlánja volt (lévén). Mikszáthnál Esze Tamás, mikor titkolnia kellett nevét és célját, ilyen fura módon jelenttette be magát a kuruckodó Görgeynél: „Jelentse meg az úrnak — szólt a nagybajuszú —, hogy megjött az *esze*”. Mikor aztán kiderült, hogy kiről is van szó, az általános elképedés közt vidáman magyarázta: „Megmondtam — nevetett újra a nagybajuszú —, hogy megjött az Esze, mert Esze vagyok. Esze Tamás”.⁶⁸ Egy másik művében Akli Miklós cs. kir. udvari mulattató nevével játszadozott Mikszáth. A tréfára az adott alapot, hogy Aklinak nagy befolyása volt Ferenc császárra, akik tehát valamit el akartak érni, előbb Aklit környékezték meg. Így aztán tarkabarka szójátékok termettek, hogy aki az udvarban valamit ki akar vinni, annak előbb „aklimatizálódnia”⁶⁹ kell, azaz Aklinál kell megkedveltetni magát.

Néha akaratlanul vagy tájékozatlanságból születnek vicces félremagyarázások. Nyilas Misi nem ismerte Goethe és Schiller nevét, csak Orczytól hallotta a „szoborgyár”-játék közben s jót kacagott: „hisz az a mi sírásónk... a vén Gőte minálunk otthon sírásó — és hangosan nevetett a viccén, s eszébe jutott az öreg, részeges Gőte, a sírásó. — Csak sokára tudta megmagyarázni, de akkor Orczy is nagyon nevetett. — Most pedig csinálók Schillert. — Schillert? siller bort csinálsz? — Nagyon nevettek. — Nahát, ha sillert csinálsz, azt meg is issza Gőte.”⁷⁰ Annyira tetszett a kis Orczynak ez a véletlen „aktualizálás”, hogy menten elmondta édesanyjának s bátyjának is, kik mosolyogva fogadták a „szellemes” szófacsarást.

Persze, lehet szakart is a nevekkal való pajkoskodás, azaz a csúfolódás. Bár az illem és az emberség tiltja, hogy olyasmit gúnyoljunk embertársunkban, amiről az nem tehet, mégis ellenszenves vagy ellenséges indulatú emberekkel szemben olykor egyesek megengedik maguknak a vaskos tréfát. Mikor Gárdonyi egyik hőse meglátta a természetes és vállas Szunyoghgy Dánielt, „hümmentett” egyet s azt gondolta: „De ez ugyan inkább Bivalydy lehetne”.⁷¹ De nem mondta a szemébe, csak barátainak mesélte el utóbb; különben azért tréfálkozok ily durván, mert nem jó szemmel nézett

⁶⁵ GEORGE SAND: Consuelo. Bp., 1967, I., 157.

⁶⁶ KEMÉNY ZSIGMOND Összes munkái V., 1897, 183, 221.

⁶⁷ MÓRA FERENC i. m. 274.

⁶⁸ MIKSZÁTH KÁLMÁN: A fekete város. Bp., 1961, 192.

⁶⁹ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Akli Miklós cs. kir. udvari mulattató története. Bp., 1959, 23.

⁷⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Légy jó mindhalálig. Bp., 1963, 67.

⁷¹ GÁRDONYI GÉZA i. m. 256.

Szunyoghya, ugyanis gyanúsak találta, azt hitte, hogy egy súlyos bűneset részese. Baradlay Richárd is csak az ellenszenves és utált Rideghváry nevét forgatta ki csúfondárosan Jenő füle hallatára: „Nem bánom én, ha Melegváry is” mondta mérgesen, s aztán még meg is toldotta a sértést: „Biz én nem rajzoltam le az albumomba Betegváry vagy Micsodaváry úrnak a fizimiskáját”, s mikor aztán azt is meghallja, hogy édesanyjukat Rideghváry nőül venni készül, akkor béketűrése végképp elhagyja, s zordonan inti le öccsét: „Hagyj nekem békét Erdegváry uraddal”.⁷² Sértés-számba menne „Az isten háta mögött” c. Móricz regényben az albíró névmetaforája is, de a nem sokat olvasó tanító nem érti meg a kikapós feleségére tett célzást, csak amiatt morfondírozgat, hogy az albíró nem tudja az ő nevét: „Mindig valami Bovári úrnak szólított, pedig többször mondtam neki, hogy Veres Pál vagyok. Ami mégis nagy különbség! . . .”⁷³

Akadnak másfajta külön-csetek is a nevek birodalmában. Van, akinek annyira nincs füle a hallásra, hogy képtelen felfogni a névhangulatot. Ilyen érzéketlen, botfülű volt Ambrus Zoltán Berzsenyi bárója is, aki a névmagyarosítás korszakában azt kérdezte lányaitól: „Bizonyosan tudjátok, hogy mindig Szedlaceknek hívták ezt a papot? Nekem ez magyarosított névnek látszik”.⁷⁴ Az sem mindennapi história, amit Mikszáth beszél el: madame Szilvássy lánynevelő intézetében a családi név szerint való megkülönböztetés tiltva volt. „Mert mit ér az egyforma kalap és szoknya, ha az egyiknek vagy másiknak hét vagy kilenc ágú koronával van zsebkendője hímezve és baronesznek vagy kontesznek szólítják, míg a másik szürke polgári nevet visel. Madame Szilvássynál el voltak törülve a nevek, következésképp a rangok is. A francia forradalom még igen közel esett. A guillotine pengéjének fénye még vakítóbb volt, mint a nemesi címerek . . .”⁷⁵ Többszörösen megfontolt érvek miatt nem volt szabad tehát használni a családneveket, de a két elemű nevek kialakulásának törvényszerűsége a névtelen bakfisok esetében is munkálkodott: megkülönböztetés végett még egy nevet kellett kapniuk. S az igazgatónő ügyesen olyan neveket osztott ki köztük, melyek jelezték a névtulajdonos előhaladását, szorgalmát, tehetségét és magaviseletét is, így egyúttal ösztönözték is a lányokat, hogy „belevándoroljanak” egy szebb névbe. Ugyanis a megkülönböztető nevek nem voltak állandóak, így elérhették, hogy a legjobban vonzó csillagnevekkel (pl. Venus Mária) pompázzanak.

Álneveket viseltek madame Szilvássy növendékei, melyet távozva a nevelőintézetből levetettek. Az életben számtalanszor tanácsos álnevet választani, de e kényszerűségnek különleges fajtáját említi Heltai Jenő. Az ő szereplője nem félelemből, nem is nyelvesztétkai megfontolásból, hanem csupán számításból vette fel az Ivanics nevet a Balkán-háborúk idején. Mint az író mondja, „nem is volt szerb, nem is hívták Ivanicsnak, hanem Ivánfinak, és csak zord, anyagi viszonyai kényszerítették, hogy

⁷² JÓKAI MÓR: A kőszívű ember fiai. Bp., 68—9.

⁷³ MÓRICZ ZSIGMOND: Az isten háta mögött. 1959, 71, 155.

⁷⁴ AMBRUS ZOLTÁN i. m. 297.

⁷⁵ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Akli Miklós. Bp., 1959, 41—2.

rávesse magát a Balkánra”.⁷⁶ A megélhetés vitte tehát a névcserére, gondolván, hogy a Balkánról származó s az ottani viszonyokkal tisztában levő hiteles tudósító mezét magára öltve cikkei kelendőbbek lesznek, s úgy-ahogy fenntarthatja magát s talán nem lesz szűkölködésben és éhezésben annyira része. De ez már némileg átvisz egy újabb problémakörhöz: az irodalmi névadás területére, aminek bemutatása nem tartozik e dolgozatra.

10. Nyilvánvaló e két-három óra anyagából, hogy olyan kérdéskomplexumot érintettünk, melynek olykor nagyon is sarkított, sőt fantasztikus változatai iránt az írók melegen érdeklődtek: foglalkoztatta, mulattatta őket még a nevek területén is fel-felfénylő emberi találékonyság, tipikus vagy olykor szélsőségesen rikító sok példája. A különös vagy vidámító esetek nyomán élményt, felüdülést s némi vidám szórakozást nyújtott a tanulónak e disciplinával való bővebb ismerkedés. A tanulók fogékonysága és érzékenysége, probléma-látása növekedett azzal, hogy közelebb került hozzájuk a nyelvtudomány friss hajtása, új és vonzó ága. Egy közérdekű területen eligazítást kaptak vagy legalábbis, az irodalmi köntös ellenére, tudományos tekintetben is eléggé tájékozódhattak. De a legnagyobb haszon a távlatnyitás s a nyelvtanórák olykori monotonosságának eltüntetése volt. Élményszerűen, sok humorral fűszerezve pergett az óra, a sok szabályt vidámító szemléletes példák helyettesítették, s ez az élményszerűség, a belefeledkezés szavatolhatja leginkább a hallottak megőrzését. Talán még annyit, hogy érezve a fel-felcsapó, folyton ingerlő érdeklődést, gondolni kellene arra, hogy a névtankérdéseit be kellene vinni a nyelvtanórákra. S hogy a szaktanárok megfeleljenek a jelentkező igényeknek, a tanári továbbképzés anyagába is érdemes lenne beépíteni az új disciplina eredményeinek, problematikájának ismertetését.

BARLA GYULA

Onomastik-Stunden in der Oberschule

Die Arbeit, als ein von Versuchsstunden eigenartigen Charakters verfertigter Bericht behandelt den Fragenkreis der Vor- und Eigennamen unter Verwendung einer literarischen Beispielsammlung. Die Versuchsserie hatte sich zum Ziel gesetzt, durch die Bekanntmachung des frischen und Interesse erweckenden Zweiges der Sprachwissenschaft die Empfindlichkeit und Empfänglichkeit der Schüler für die sprachlichen Erscheinungen zu erhöhen, sowie der Sache der Herausbildung der letzten Zielsetzung des Grammatik-Unterrichts: einer auf die lebendige Sprache achtenden Attitüde, zu dienen. Die Absicht der Vertiefung der Wirkung hat die gewählte Methode bestimmt: da das Material nicht als zu Hause zu erlernender Lehrgegenstand gedacht ist, kann für seine Einprägung hauptsächlich das literarische Erlebnis bürgen.

GY. BARLA

⁷⁶ HELTAI JENŐ: Kiskirályok. Bp., 1964, 101.